

Marian Bybluk

Janusz Korczak i Rosja

Rocznik Naukowy Kujawsko-Pomorskiej Szkoły Wyższej w Bydgoszczy.
Transdyscyplinarne Studia o Kulturze (i) Edukacji nr 7-8, 61-75

2012-2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Marian Bybluk

JANUSZ KORCZAK I ROSJA

WPROWADZENIE

Tak sformułowany tytuł wymaga wyjaśnienia, a jego skrótowe ujęcie można przedstawić następująco. Po pierwsze, Korczak i Rosja to jego fizyczne przebywanie w Cesarstwie Rosyjskim, wydarzenia z jego osobistego, zawodowego i literackiego życia, po drugie, to zaznaczenie twórczej – pisarskiej i pedagogicznej obecności Korczaka w tym kraju, recepcja i ocena jego twórczości i jego samego oraz stosunek Korczaka do Rosji.

Przedstawiany tekst nie ma charakteru odkrywczego. Wszystkie zawarte w nim fakty z życia i działalności Korczaka są znane korczakologom. Celem autora nie jest odkrywanie nowych faktów, lecz wybór takich, które świadczą o związkach autora *Króla Maciusia Pierwszego* z Rosją i jej ludźmi, jest próbą bilansu pozytywów i negatywów wynikających dla Korczaka z tego związku przedstawionych w postaci kilku osobistych spostrzeżeń autora.

EDUKACJA, AWANS ZAWODOWY I LITERACKI KORCZAKA W ZABORZE ROSYJSKIM

Pierwsza kwestia w tej rosyjskiej triadzie to lata, kiedy Korczak jako polski Żyd, mieszkający na polskiej ziemi, był poddanym cara. Okres ten zasługuje na uwagę choćby z tego względu, że urodził się on w roku rozkwitu zaboru rosyjskiego, opuścił Rosję dopiero w 1918 roku, gdy bolszewicy ostatecznie rozprawili się z carem. Przeżył w Rosji ponad połowę swojego życia.

W latach 1886-1904, Korczak przeszedł wszystkie szczeble przerywanej z różnych względów edukacji szkolnej – ukończył szkołę przygotowawczą, którą zaczął od ósmego roku życia, ośmioletnie gimnazjum oraz odbył studia na Wydziale Lekarskim Cesarskiego Uniwersytetu Warszawskiego.

I tu pierwsze spostrzeżenie: przeciętnie zdolny Polak, Żyd - obywatel Nadwiślańskiego Kraju mógł zdobyć takie jak Korczak lub podobne wykształcenie.

Szkoły polskie w zaborze rosyjskim, do których uczęszczał Henryk Goldszmit, podlegały ostrej rusyfikacji. Język polski nazywany był językiem „miejscowym” i występował jako przedmiot nadobowiązkowy. W gimnazjum wszystkie przedmioty, nawet język polski i religia, wykładane były po rosyjsku, podobnie było na Uniwersytecie. W gimnazjum zabronione były rozmowy uczniów po polsku. Szkolny kolega Korczaka, Leon Rygier, wspominał, że w czasie lekcji języka polskiego, prowadzonej przez Rosjanina, który nie znał ani języka, ani literatury, uczniowie zachowywali się w sposób, który wywołał wściekłość nauczyciela. Korczak zareagował i krzyknął po polsku: „Dajcie mu już wreszcie spokój, koledzy!” A na to nauczyciel: „*Nie goworitie po polski*”¹. Krytykę tradycyjnej szkoły rosyjskiej przedstawił w utworze *Feralny dzień (Z życia szkolnego)*². Pisał w nim:

„(...) zła siła legła u wrót izby szkolnej, zła, bo nie znosi śmiechu dzieci, bo gdy taki beztroski i wesoły śmiech dzieci usłyszy, to jej krwią nabiegają oczy, leniwie głowę ku drzwiom zwróci i warknie, i śmiech płoszy”³.

Kończąc filologiczne gimnazjum Korczak doskonale posługiwał się językiem rosyjskim w mowie i piśmie⁴, ale też miał możliwość opanowania języka niemieckiego, francuskiego, greckiego i łaciny, które okazały się niezwykle przydatne w jego przyszłej karierze zawodowej jako lekarza. Niektórych nauczycieli darzył szczególną sympatią i szacunkiem, zwłaszcza nauczyciela greki, Polaka T. Zdziechowskiego. W *Spowiedzi motyla* pisał:

„Ten fanatyk Homera, gdy widzi zupełny brak zapału w klasie, gdzie chce budzić myśl śpiącą, widzi bezowocnymi swe trudy i cierpi”⁵.

Autor *Spowiedzi motyla* nie przeceniał jednakże nauki szkolnej. Gdy jako uczeń V klasy gimnazjalnej udzielał korepetycji, by pomóc w utrzymaniu rodziny, zauważył, że:

1 L. Rygier, *Janusz Korczak w latach młodości*. Podaję za: M. Falkowska, *Kalendarz życia, działalności i twórczości Janusza Korczaka*, Warszawa 1989, s. 48.

2 Zob. J. Korczak, *Dzieła*, t. VI, Warszawa 1996, s. 77-112.

3 J. Korczak, *Pisma wybrane*, t. III, Warszawa 1978, s. 49.

4 O bezbłędnym posługiwaniu się językiem rosyjskim świadczy chociażby *List do nieznanego adresata* z 22 lutego 1915 r. zawarty w 14 (1) tomie *Dzieła. Pisma rozproszone*, listy, Warszawa 2008, s. 158-160.

5 J. Korczak, *Spowiedź motyla*, [w:] *Dzieła*, t. 6, Sława, Warszawa 1996, s. 112.

„trzeba wpychać te łuty rozumu do zamkniętych głów. A ja jakim byłem? Teraz pokutuję”.

We wspomnianej powieści pisał również:

„Trzeba się zająć historią literatury. Dante, Szyller, Szekspir. Trzeba kształcić umysł, póki czas, a nie zajmować się tylko nauką szkolną, aby po dziewięciu latach dostać patent na... nieuka”⁶.

Istnieje sporo dowodów na to, że już w okresie gimnazjalnym Korczak określił swoje zainteresowania. Była to niewątpliwie literatura i opieka nad dziećmi. Ale pod wpływem choćby niepowodzeń w publikowaniu utworów powoli doszedł do wniosku, że „i tak nie będę literatem, tylko lekarzem. Literatura – to słowa, a medycyna – to czyny.” W wyjaśnieniu wyboru przyszłego zawodu w jakimś stopniu pomogła mu znajomość literatury rosyjskiej, którą czytał w oryginale. Gdy postanowił studiować medycynę i zostać lekarzem, przywołał w rozmowie z kolegą przykład Antoniego Czechowa, który był lekarzem, a jednocześnie jednym z najznakomitszych pisarzy rosyjskich, a medycyna nawet bardzo mu pomogła w jego twórczości⁷. Pod koniec życia nazwał Czechowa genialnym diagnostą i klinicystą społecznym⁸.

Okres trudnych i wieloletnich studiów medycznych nie spowodował rezygnacji z udziału w różnych przedsięwzięciach publicystycznych i literackich, lecz przeciwnie - Korczak zintensyfikował wysiłki w tym kierunku. Nadal sporo pisał i publikował, w tym pierwszą powieść *Dzieci ulicy* i opowiadania dla najmłodszych przy współpracy z „Czytelnią dla Wszystkich”, „Kolcami” i „Głosem”. Był laureatem literackiego konkursu im. I. J. Paderewskiego, którego prasa zaliczyła do młodych pisarzy, zaś jego wyróżniony dramat *Którędy*, zdaniem recenzenta artystycznego pisma, „dobrze wróżył teatralnej przyszłości autora”⁹.

Chętny był także do poznawania tajników wychowania. W czasie letnich wakacji interesował się w Szwajcarii dziećmi, szkołami i szpitalami dla najmłodszych oraz instytucjami J. H. Pestalozziego, w Warszawie angażował się w pracach Towarzystwa „Pomoc dla Sierot”, do którego należał już w pierwszym roku istnienia, pracował na kolonii jako wychowawca. Działania te i wiele innych tego typu pozwalały mu nawiązać znajomość i współpracę z najwybitniejszymi postaciami świata literatury i nauki - J. W. Dawidem, L. Krzywickim, W. Nałkowskim, L. Zamenhofem, S. Sempołowską, A. Dygasińskim i in.

6 Ibidem, s. 85.

7 L. Rygiel, *Janusz Korczak...*, op.cit. Podaję za: M. Falkowska, *Kalendarz...*, op. cit, s. 52.

8 J. Korczak, *Do Biura Personalnego Rady Żydowskiej*, [w:] J. Korczak, *Pamiętnik i inne pisma z getta*, Warszawa 2012, s. 156.

9 Dodatek do nr 16 „Echa Muzycznego, Teatralnego i Artystycznego” 1899, s. 2. Podaję za: M. Falkowska, *Kalendarz...*, op.cit, s. 59.

Dzięki zdobytemu wykształceniu Korczak zatrudnił się w prywatnym nie-dużym warszawskim Szpitalu dla Dzieci im. Bersonów i Baumanów dla dzieci wyznania mojżeszowego, w którym pełnił obowiązki pomocnika lekarza naczelnego i bibliotekarza biblioteki szpitalnej. Pracę tę umożliwiła mu ustawa o zakładach leczniczych Ministerstwa Spraw Wewnętrznych z 1842 r., zgodnie z którą żaden poddany rosyjski, ani obcy, nieposiadający dyplomu lub świadectwa państwowej Akademii Medycznej lub Uniwersytetu, nie może poświęcić się fachowo żadnej dziedzinie praktyki lekarskiej lub weterynaryjnej¹⁰. Dodajmy, że doskonalił się zawodowo jako lekarz, uzupełniając wykształcenie w klinikach Berlina, Paryża i Londynu. W czasie pobytu w Londynie Korczak podjął niespodziewanie ważną życiową decyzję niezakładania rodziny. Wiele lat później w liście do swego przyjaciela, Mietka Zylbertała, pisał:

„Przypominam sobie chwilę, gdy postanowiłem nie zakładać własnego domu. Było to w parku koło Londynu. Niewolnik nie ma prawa mieć dzieci. Żyd polski pod zaborem carskim. I zaraz odczułem to jako zabicie samego siebie. Z siłą i mocą poprowadziłem swoje życie, które było na pozór nieuporządkowane, samotne i obce. Za syna wybrałem ideę służenia dziecku i jego sprawie. Na pozór straciłem”¹¹.

Spostrzeżenie drugie: zdolny i pracowity młody specjalista z wyższym wykształceniem, mimo różnych ograniczeń, rusyfikacji, mógł na ziemiach polskich Imperium Rosyjskiego wybrać własną drogę życia, rozwijać swe umiejętności zawodowe w kraju, a także zagranicą, realizować się zgodnie ze swoimi zdolnościami.

Pracę lekarską i pisarską Korczaka przerywały powołania do wojska za-borcy. W latach 1905-1906 Korczak przebywał w czasie wojny rosyjsko-japońskiej w Mandżurii, gdzie pełnił obowiązki starszego lekarza wojennego pociągu sanitarnego. Po latach pisał w getcie:

„Nie ja do Chin, ale Chiny przyjechały do mnie. Chiński głód, chińska poniewierka sierot, chiński pomór dzieci”¹².

Gdy rozpoczął pracę jako dyrektor „Domu Sierot” i „całkowicie poświęcił się instytucji, dając dowód niezwykłego oddania się działalności dobroczynnej”, został ponownie powołany do wojska w czasie pierwszej wojny światowej. Służbę wojskową pełnił w charakterze młodszego ordynatora polowego lazaretu 4 dywizji 6 korpusu armii rosyjskiej w Głuboczku na Ukrainie, kończąc służbę

10 J. Polak (red.), *Kalendarz Lekarski na rok 1894*, cz. II, Warszawa 1993, s. 62. Podają za: M. Falkowska, *Kalendarz...*, op. cit. s. 87.

11 Cyt. za H. Mortkowicz-Olczakowa, *Janusz Korczak*, Warszawa 1978, s. 98.

12 J. Korczak, *Pamiętnik i inne pisma z getta*, Posłowie J. Leociak, Warszawa 2012, s. 50.

wojskową w armii carskiej w randze kapitana. W ostatnich miesiącach wojny przeniesiony został z frontu do Kijowa, gdzie przeżył rewolucję bolszewicką, którą nazwał „tragicznym eksperymentem mającym na celu zmianę i odnowę człowieka”, gdzie „wokóło ziało wszystko hamowaną zbrodnią”. Pracował tam w trzech sierocińcach na stanowisku pediatry, udzielając pomocy polskim dzieciom, których rodziny ewakuowano masowo przez Rosjan wycofujących się pod wpływem porażek w wojnie z Niemcami.¹³ Z relacji Janiny Peretjatkowicz, nauczycielki w polskich szkołach Kijowa, wynika, że „był bezsilny w walce o higienę oraz uczciwość i odpowiedzialność za dzieci”¹⁴.

Kłęska Rosji w pierwszej wojnie światowej była dotkliwa. Porucznik Goldszmit szczęśliwie nie był świadkiem klęski armii generała A. Samsonowa, w której służył pod Tannenbergiem (dziś wieś Stębark na Mazurach), na polach którego poległo kilkadziesiąt tysięcy żołnierzy rosyjskich, w dużej mierze Polaków z zaboru rosyjskiego, a sto dwadzieścia tysięcy dostało się do niewoli. Resztki armii Samsonowa, który po przegranej bitwie popełnił samobójstwo, uciekały z Mazur przez ziemie Królestwa Polskiego ku Warszawie. A w obawie przed grabieżą, gwałtami, pogromami, podpaleniami uciekali mieszkańcy okolic, przez które przechodzili Rosjanie. Władysław Przygoda, który służył w tej samej jednostce, opowiedział, jak bardzo Korczak nienawidził tej wojny. Przedłużał rannym żołnierzom pobyty w szpitalu, posyłał ich na urlopy do domu, co było powodem przykrości doznanej ze strony dowództwa. Ale na to nie reagował. Był pochłonięty notatkami, które robił w wolnych chwilach. „Bywało, że piszę na postojach, na łące, pod sosną, na pieńku” – pisał w *Pamiętniku*.¹⁵ W takich oto warunkach, w przerwach bitew wojennych, powstawało *Dziecko w rodzinie*, pierwsza część tetralogii *Jak kochać dziecko* – dzieło, które jest wykładnią pedagogicznych poglądów Korczaka¹⁶.

Spostrzeżenie trzecie: dokuczliwe okropności wojny paradoksalnie pozwoliły Korczakowi w sposób pogłębiony i przekonujący zwrócić się – na zasadzie przeciwności – ku wartościom lepszemu świata niż ten, w którym przyszło mu żyć, i przekazaniu tych wartości także innym.

13 Zob. K. Sienkiewicz, *K biografii Janusza Korczaka. Prodołżenje wojennoj służby (Chronika)*, [w:] *Pamięci Korczaka, Sbornik statiej*, Moskwa 1992; J. Korczak, *Z wojny*, [w:] *Dzieła*, t. 14(1), Pisma rozproszone, listy, Warszawa 2008, s. 7-9.

14 Zob. M. Bybluk, *Janusz Korczak – zachysnyk dytynstwa. Istoryko-pedahohicznyj narys, „Widrodżennia”*, 1994, nr 5-6, s. 76.

15 Janusz Korczak, *Pamiętnik...*, op. cit., s. 111.

16 J. Olczak-Ronikier, *Korczak. Próba biografii*, Warszawa 2011, s. 158-159.

POLSKI PISARZ I PEDAGOG W ROSJI

Drugie rozumienie „Korczak i Rosja” to zaznaczenie w tym kraju jego pisarskiej i pedagogicznej twórczości. Stwierdźmy jednak od razu, że Korczak jako pedagog dał się poznać dopiero w Polsce niepodległej, a zainteresowanie jego pedagogiczną spuścizną w Rosji sowieckiej było ograniczone również ze względów ideologicznych. Natomiast już od pierwszego dziesięciolecia XX wieku był znany tam jako pisarz. Pierwszą powieścią, która ukazała się w języku rosyjskim, były *Dzieci ulicy* (1901 r.), następnie *Koształki Opałki* (1905). W 1906 r. przetłumaczono na język rosyjski *Dziecko salonu*, w 1911 r. ukazały się *Moški, Joški i Srule* w przekładzie J. Szwedera (drugi przekład w 1915r.), drugie wydanie felietonów z *Koształek Opałek* oraz *Opowiadania*, a w latach 1914-1918 czterokrotnie tłumaczono *Sławę*. W t.22 rosyjskiego *Nowego Słownika Encyklopedycznego* pod red. K. K. Arseniewa za lata 1911-1914, Korczak został nazwany polskim pisarzem oraz wymienione zostały jego wydane dotychczas powieści¹⁷.

Po powstaniu ZSRR ukazały się przekłady *Internatu z Jak kochać dzieci* (1922), ze wstępem żony W. Lenina, kierownika Ludowego Komisariatu Oświaty ZSRR, Nadieždy Krupskiej, która pisała, że:

„każdy pedagog powinien przeczytać *Jak kochać dzieci*. Książka ta skłania do (...) wnikliwej analizy wielu przejawów życia w domach dziecka, do bardziej uważnego potraktowania psychiki przebywających w nich dzieci.”

W latach 1922-1924 wydano *Przygody króla Maciusia*, a w 1929 roku *Bankructwo małego Dżeka* pod tytułem *Dżek-kooperator*. Wybór tych prac uzasadniony był ówczesnymi potrzebami sowieckiego państwa. Z jednej strony - zwiększonej opieki nad bezdomnymi sierotami po rewolucji, wojnie światowej i domowej, z drugiej strony - nowej polityki ekonomicznej prowadzonej w okresie funkcjonowania ograniczonej gospodarki rynkowej. Przed wojną, w 1937 roku, w t. 34 *Wielkiej Sowieckiej Encyklopedii* podano, że Korczak „występował o prawo dziecka do opieki społecznej, organizował domy wychowawcze dla dzieci bezdomnych”.

Po II wojnie światowej Korczak w Rosji odkrywany był od nowa. Pierwszy powojenny wybór dzieł Korczaka ukazał się w ZSRR w 1966 r., dwa lata później oddzielnym wydaniem ukazało się *Jak kochać dzieci* i *Prawo dzieci do szacunku*. Natomiast największe zainteresowanie jego twórczością przypadło na rok jubileuszowy (1978), uznany przez UNESCO *Rokiem Korczakowskim*. Wydano wówczas *Wybrane prace pedagogiczne* (1979) zawierające m.in. *Jak kochać dziecko*, *Prawo dziecka do szacunku*, *Pedagogikę żartobliwą*, wybrane publicystyczne

17 Podają za: M. Falkowska, *Kalendarz...*, op. cit., s. 162.

prace pedagogiczne oraz po raz pierwszy fragmenty *Pamiętnika*. Wydawano też Korczaka w latach 80. (*Dzieła wybrane*, 1988). Do popularyzacji twórczości Korczaka wydatnie przyczyniła się tłumaczka z języka polskiego na rosyjski niemal wszystkich prac Starego Doktora – Kinga Sienkiewicz.

Szkoła radziecka zapatrzona w swoich idoli wychowania komunistycznego, z klasowym podejściem do obcej myśli pedagogicznej, uznawała „pedagogikę serca” Janusza Korczaka tylko oficjalnie i nader powierzchownie. W rzeczywistości istniał ideologiczny mur, odgradzający „jednego z najwybitniejszych pedagogów świata” (M. I. Kondakow) i jego rozumienie spraw dziecka od funkcjonującej w pozorach miłości i szacunku dla dzieci szkoły radzieckiej. W interpretacji radzieckich ideologów w dziedzinie pedagogiki Korczak, były oficer Polski burżuazyjnej, walczący z bolszewikami w wojnie polsko-bolszewickiej, „nie rozumiał, jakie są realne drogi, prowadzące do sprawiedliwego urządzenia stosunków społecznych”, w których „dopiero istnieje racjonalny system wychowania dzieci”¹⁸. Tak więc z powodu „politycznego ograniczenia” polskiego autora „najbardziej postępową na świecie” szkoła radziecka nie mogła właściwie wykorzystać jego spuścizny.

Pierwsze przejawy „odwilży” w odniesieniu do Korczaka obserwujemy w okresie pierestrojki, kiedy przygotowano wydanie wybranych prac Korczaka i *Jak kochać dziecko*¹⁹. Ogólnie rzecz biorąc, pogłębione studia historyczno-pedagogiczne nad Korczakiem w okresie istnienia ZSRR nie były możliwe. Ze zdziwieniem ignorantów traktowano prace komparatystyczne, nie akceptowano i wręcz hamowano inicjatywy zmierzające do spopularyzowania dziedzictwa Korczaka. Jego metodyka wychowania z niebezpieczną formą najsprawiedliwszego na świecie sądu nie była wpuszczana nawet na próg zakładów opiekuńczo-wychowawczych, nie dopuszczono też, aby dzieci radzieckie uczyły się od niezdiscyplinowanego wyrostka Maciusia – symbolu fatalnych skutków „swobodnego wychowania” – jak należy odmawiać posłuszeństwo legalnie panującemu władcy.

Krokiem milowym w recepcji myśli Korczaka, którego, jak się okazało, „system sprawdził się w działaniu praktycznym i bezpośredniej pracy z dziećmi” (Ł. Kłarina), było powołanie - dopiero po upadku komunizmu i rozpadzie ZSRR - Rosyjskiego Towarzystwa Janusza Korczaka (czerwiec 1991) z siedzibą w Moskwie, na czele z O. Miedwiediewą, redaktorką pracy *Pamięci Korczaka* (1992). Jeszcze w tym samym roku Rosyjskie Towarzystwo weszło do Międzynarodowego Stowarzyszenia im. Janusza Korczaka, a dwa lata później działały

18 M. Kondakow, M. Szabajewa, *Żyć i pedagogiczskie wzglady Janusza Korczaka*, [w:] J. Korczak, *Izbrannyje pedagogiczskie proizwiedienija*, Moskwa 1979, s. VI-VII.

19 Zob. J. Korczak, *Pedagogiczskie nasledije*, Moskwa 1990; J. Korczak, *Kak lubit' riebionka*, Moskwa 1990.

już oddziały Towarzystwa w ośmiu dużych miastach, w tym w Sankt Petersburgu, Kazaniu, Władywostoku, Kursku, Tomsku. Rozwijały one szeroką działalność organizacyjną, opiekuńczą i upowszechnieniową, skupiając w swych szeregach nauczycieli, wychowawców, lekarzy, psychologów, ludzi sztuki i muzyki, studentów pedagogiki²⁰. Prowadziły także liczne kontakty działaczy Towarzystwa z towarzystwami (komitetami) korczakowskimi na świecie (Austria, Francja, Izrael, Polska, RFN, Szwajcaria, USA), które miały istotne znaczenie w finansowym i materialnym wspieraniu prowadzonej działalności statutowej Towarzystwa. W widoczny sposób przyczyniły się do wykrystalizowania sporego potencjału rosyjskiej pozarządowej opieki społecznej, a następnie do włączenia go na zasadach partnerskich do ogólnoeuropejskiego standardowego działania charytatywno-opiekuńczego. Pojawiły się również nowe przekłady prac Korczaka.

W 1992 roku wydano dwie powieści o królu Maciusiu w przekładzie M. Pawłowej w jednej książce *Król Maciuś*, a także *Kajtusia czarodzieja i Małego biznesmena*. W 1993 roku w *Rosyjskiej Encyklopedii Pedagogicznej* t.1 pojawiło się hasło „Korczak” autorstwa M. N. Kuźmina. Badaczem pedagogiki Korczaka była aktywna członkini Towarzystwa, Tatarka z Instytutu Pedagogicznego w Kazaniu, R. A. Walejewa. Jej monografia *Humanistyczna pedagogika Janusza Korczaka*, jako podręcznik dla studentów, ukazała się w Kazaniu w 1994 r. Wcześniej (w 1991 r.) książkę dla nauczycieli *Janusz Korczak* opublikował W. F. Kocznow.

Rosyjski dialog z Korczakiem przybrał w latach 90. i na przełomie wieków postać nie tylko poznawania jego twórczości (przekłady, opracowania naukowe, prace dyplomowe studentów, popularyzacja w prasie, radiu i telewizji), ale również organizowania stałego seminarium „Dialogi z Korczakiem”, corocznych konkursów prac studenckich „Czytając Korczaka”, rysunków dziecięcych poświęconych Korczakowi i bohaterom jego dzieł, czy serii odczytów i konferencji. Były to przede wszystkim dziesiątki zespołowych i indywidualnych przedsięwzięć, stałych i doraźnych, oraz długofalowych programów nastawionych na pomoc potrzebującym dzieciom – sierotom, niepełnosprawnym, chorym (utworzenie w Moskwie wielofunkcyjnego centrum oświatowego „Dom Korczaka, organizowanie zlotów dzieci niepełnosprawnych przez korczakowski ruch młodzieżowy, programy pomocy: młodym matkom-wychowankom domów dziecka – „Doktor Korczak”, ciężko chorym dzieciom – „Jesteśmy z Wami”, dzieciom z domów dziecka – „Realna droga”).²¹ Po raz pierwszy w 2002 roku sylwetka Korczaka znalazła się w podręczniku pedagogiki dla studentów uczelni pedagogicznych²².

20 Zob. *Informacyjny biuletień Rossijskiego obszczestwa Janusza Korczaka*, izd. I, Moskwa 1993.

21 Zob. *Informacyjny biuletień Rossijskiego obszczestwa Janusza Korczaka*, izd. II, Moskwa 1994.

22 Zob. W. A. Slastielin i in., *Piedagogika. Uczebnoje posobije*, Moskwa 2002, s. 37.

Po twórczość Korczaka sięgały teatry dziecięce. W 1998 r. powstała sztuka teatralna *Droga do nieba* F. Suchowa, w 2009 r. – dziecięca opera muzyczna L. Konowa *Król Maciuś Pierwszy*.

Nowym impulsem w przybliżaniu postaci Korczaka i jego spuścizny były obchody 70. rocznicy śmierci pedagoga. Głównymi organizatorami uroczystości jubileuszowych było Towarzystwo Janusza Korczaka, które obchodziło 20 rocznicę powstania, oraz Rosyjska Fundacja na Rzecz Dzieci. Organizowane były seminaria i konferencje poświęcone Korczakowi, dzieciństwu, problematyce wychowawczej, prawom dziecka. Dla przykładu sześciodniową międzynarodową korczakowską konferencję naukową zorganizował Kazański oddział Towarzystwa na statku na trasie Kazań-Wołgograd-Kazań. Szczególną owocną działalnością wykazał się działający w pierwszych latach w ramach Towarzystwa, a od 1998 roku jako samodzielna organizacja - Młodzieżowy Ośrodek „Nasz Dom”. Realizował on wieloletni projekt „Międzynarodowy integracyjny korczakowski obóz „Nasz Dom”.

Towarzystwo wydało książkę pierwszej przewodniczącej Towarzystwa O. Miedwiediewej-Natu *Janusz Korczak. I puść' im żywiotsia legcze...* poświęconej 100-leciu „Domu Sierot” z nieznanymi dotąd ilustracjami dostarczonymi przez byłego wychowanka Leona Gluzmana. Do przypomnienia 70. rocznicy śmierci Korczaka przyczyniło się też Towarzystwo Dom Janusza Korczaka w Jerozolimie, które na własnej stronie internetowej publikowało teksty o Korczaku, informowało o licznych rocznicowych imprezach kulturalno-oświatowych w Izraelu, organizowanych przez rosyjskich Żydów.

W rocznicę śmierci Korczaka w 2012 r. w moskiewskim Ośrodku Kultury Ministerstwa Spraw Zagranicznych Rosyjskiej Federacji odbył się wieczór pamięci pedagoga z udziałem A. Lichanowa, przewodniczącego Rosyjskiego Funduszu na Rzecz Dzieci. Akcja pamięci Korczaka „Pedagogiczny czyn Janusza Korczaka”, prowadzona przez tę Fundację przez trzy miesiące, miała swój finał w Teatrze Wielkim w Moskwie. W czasie tej akcji wydano specjalny plakat, po raz pierwszy pracę Korczaka *Prawidła życia*, a w czasopiśmie „Szkolne czytanie” – *Króla Maciusia Pierwszego*. Akcji przyświecało hasło: „Książki Korczaka do wszystkich bibliotek dziecięcych kraju” Zapowiedziano wydanie epistolografii Korczakowskiej i *Pamiętnika* w pełnej wersji.

Spostrzeżenie czwarte: wędrówka idei Korczaka na Wschód i ich upowszechnienie w Rosji to już ponad stuletni proces o różnych fazach. Ponadczasowe obiektywne wartości spuścizny Korczaka utorowały sobie drogę do świadomości Rosjan, zaś jakość poznania i przyswojenia ich zależała od istniejących barier, z których największą okazała się bariera ideologiczna.

CZŁOWIEK Z POGRANICZA KULTUR

Możliwe jest także trzecie rozumienie „Korczak i Rosja”.

Można sądzić, że percepcja twórczości Korczaka w Rosji po II wojnie światowej byłaby przyjęta przez Starego Doktora z zadowoleniem, albowiem nakłady wydanych jego książek w języku rosyjskim wyniosły kilka milionów egzemplarzy, czyli więcej niż w języku polskim i jakimkolwiek innym. I choć były to tylko przekłady pisarstwa Korczaka, sam Korczak w pierwszych swoich publikacjach solidnie okraszał polskie teksty rosyjskim słownictwem, licząc, że czytelnik polski zna ten język. Było to słownictwo z zakresu nauki szkolnej, kiedy język rosyjski był powszechnie używany w szkolnictwie polskim, jak np. drobi (ułamki), diejstwija (działania), uczielijskaja (pokój nauczycielski), zadacznik (książka z ćwiczeniami z matematyki), strogo (surowo), mołodiec (zuch), skazano-sdiełano (powiedziano-wykonano), biez sprosa (bez pozwolenia), a także o tematyce wojennej, społecznej, jak np. tiepłuszka (ogrzewany wagon do spania), szynel (płaszcz żołnierski), dieńszczyk (ordynans), barabanszczyk (dobosz), muzyk (chłop), cyrkuł (okręg w mieście), wot tak istorija (oto historia),. Niektóre wyrazy rosyjskie Korczak przystosowywał do pisowni polskiej lub tworzył neologizmy, stąd znamie (sztandar), dzieło (sprawa), powiastka (ros. powieść – pismo urzędowe), miej ja taki charakter (gdybym miał taki charakter) czy zabłatować (dać łapówkę).

Już w okresie edukacji Korczaka znajdujemy w jego pisarskiej twórczości najwięcej dowodów na związki z kulturą i otoczeniem rosyjskim, czemu dawał wyraz praktycznie aż do końca życia. W różnych publikacjach wymieniał postaci z dziedziny literatury. Poza wspomnianym wcześniej A. Czechowem szanował F. Dostojewskiego „wbrew patriotycznym receptom i formułkom”²³, lekko drwił z bajkopisarza I. Kryłowa, który umieścił swoją bibliotekę pod kanapą i w ten sposób sięgał po książki, nie ruszając się z niej, poetę i historyka N. Karamzina, który „dokuczył nam w rosyjskiej szkole”²⁴. Aleksander Lewin, bursista i opiekun biblioteki w „Domu Sierot” wspominał, że Korczak interesował się *Dziennikami z Jasnej Polany* L. Tołstoja i *Poematem Pedagogicznym* A. Makarenki²⁵. W gimnazjum czytał poezję A. Puszkina i M. Lermontowa. Uczył się na pamięć ich wierszy²⁶.

W pismach okresu wojen Korczak wspominał o W. Niemirowicz-Danczenie – pisarzu i korespondencie wojennym, który „zbierał efektywne obrazki (...)

23 J. Korczak, *Pamiętnik i inne...*, op. cit., s. 51.

24 J. Korczak, *Pisma wybrane*, t. IV, Warszawa 1978, s. 346.

25 A. Lewin, *Korczak znany i nieznan*, Warszawa 1999, s. 17, 28,

26 Zob. M. Falkowska, *Kalendarz...*, op. cit., s. 42.

podlewał je tym deprawującym smak sytego motłochu dziennikarskim sosem i puszczał (...) reportaże szaszłyki w kurs – za drogie pieniądze”, o L. Andrejewie - najpopularniejszym pisarzu rosyjskim na ziemiach polskich, który m.in. w powieści *Czerwony śmiech* ukazywał okrucieństwa wojny²⁷.

Prócz ludzi literatury Korczak wspominał o autorach wykorzystywanych w gimnazjum podręczników do matematyki - W. A. Jewtuszewskiego i I. P. Wierieszczagina, o poznanych pismach uczonego i działacza politycznego P. Kropotkina, cenił N. Fiłatowa – moskiewskiego lekarza, twórcę rosyjskiej szkoły pediatricznej. Epokowym nazywał eksperymenty fizjologa i psychologa, laureata Nagrody Nobla, I. P. Pawłowa, a za swoich mistrzów na studiach uważał N. Nasonowa – biologa i zoologa, A. Szczerbakowa – neuropatologa i psychiatrę – profesorów Uniwersytetu Warszawskiego.

Korczak był wnikliwym obserwatorem życia w Królestwie Polskim, i Polsce niepodległej, reagował na znaczące wydarzenia, pisząc felietony i artykuły popularne, dokonywał przeglądów prasy terenowej wydawanej w języku polskim i rosyjskim. Pisał m.in. o „nauce języka miejscowego” (polskiego), o rusyfikowanej szkole, o bezrobociu i biedzie w Królestwie Polskim, o poborze żołnierzy w Cesarstwie Rosyjskim oraz o protestach Polaków przeciw wojnie²⁸. Wielki opór ludności – manifestacje zbrojne, częstokroć kończące się przelewem krwi, demonstracje uliczne w wielu miastach doprowadziły do ogłoszenia w listopadzie 1905 roku, trwającego trzy lata, stanu wojennego. W guberni warszawskiej, gdzie żył Korczak, stan ten pod różnymi określeniami („ochrony nadzwyczajnej”, „ochrony wzmocnionej”) trwał praktycznie do roku 1910.

Wśród przeglądów wydarzeń w trudnym 1905 roku Autor *Dzieci ulicy* w rubryce „Na widnokrągach” gazety „Głos” kilkakrotnie powoływał się na przykład na artykuły zaczerpnięte z „Echa Płocka i Włocławka”. Nawiązując do mobilizacji Polaków do armii rosyjskiej, zwrócił uwagę w felietonie „Żona i dzieci rezerwistów” (nr 1 z 7 stycznia 1905 r) na sytuację pozostawionych żon i dzieci. Cytował za „Echami Płocka i Włocławka”:

„...jesteśmy pod wrażeniem ukończonej mobilizacji i smutnych następstw. Wiele rodzin, pozostawionych bez opieki i środków do życia, z upragnieniem oczekują miłosierdzia...”

W innym felietonie (nr 39 z 24 września 1905 r.) Korczak powołał się na informacje z Płocka, cytując gazetę:

„Rodzice zadowoleni, że dzieci ich dostały się do szkoły, uchylają się

27 J. Korczak, *Dzieci*, t. 3(2). *Na mównicy. Publicystyka społeczna*, Warszawa 1999, s. 134-136.

28 Ibidem, s. 74-75.

obecnie od składki, chociaż przedtem obiecywali złożyć od siebie jakąś sumę.”

A od siebie dodał:

„A za to do szkół miejskich w Płocku zabrakło miejsc dla dwustu dzieci. Ano, bywa – filantropia!”

W felietonie „Prasa drgnęła” z końca stycznia 1905 r. pisał:

„Rok ubiegły był tak złym, smutnie złym. Często jednak burze prowadzą za sobą oczyszczenie powietrza dusznego, na polach krwią zalanych rośnie obfity plon przyszłości. Jeżeli ten rok tak dla nas niewdzięczny, ma stanowić o orzeźwieniu dnia przyszłego, jeżeli ta krew poległych ma być użyźnieniem roli następców – to nie przeklinajmy tego roku, bo może przyszłość błogosławić go będzie. Burzami i krwią zaznaczyły się etapy pochodu ludzkości”²⁹.

Były to prorocze słowa. Ucieleśniły się już po czternastu latach, gdy Polska zaczęła tworzyć swój niepodległy byt.

Krytycznie odnosił się Korczak do cenzury wydarzeń wojennych w prasie warszawskiej, np. w piśmie „Zapadnyj Gołos”, w porównaniu ze swobodą słowa w Rosji, gdzie otwarcie prasa pisała o niebezpieczeństwach wojny z Japonią. Będąc na wojnie poznawał:

„co myśli Rosja o sto wiorst od Moskwy, (...) w głuchej zapadłej wsi; co myśli ciemny (...) pół-Kozak, pół-Tatar, a co rozumny (...) włościanin-gospodarz”³⁰.

Odnotował pogrom Żydów przez wojsko carskie w Białymstoku i w wielu innych miejscowościach w czerwcu 1906 roku, podawane jako „oburzenie prawosławnych Rosji na wystąpienia rewolucjonistów (utożsamiane z Żydami)”³¹.

W latach 30. Korczak śledził sytuację w Rosji sowieckiej i dawał wyraz swoim poglądom o tym kraju. W ankiecie „Wiadomości Literackich” zatytułowanej „Pisarze polscy a Rosja sowiecka” z okazji podpisania międzypaństwowej umowy między Polską a ZSRR Korczak, który bezpośrednio poznał, czym była rewolucja bolszewicka, wspominał o swojej „bezcelowej walce”, aby „zaoszczędzić dziecko” i dosadnym zrozumieniu, że jest tam nie na miejscu i nie w porę.

29 J. Korczak, *Dzieła*, t. 3(2), op. cit., s. 89; M. Bybluk, *Janusz Korczak o sytuacji w Płocku sprzed wieku*, „Gazeta Szkoły Wyższej im. P. Włodkowica” 2005, nr 22, s. 8.

30 Ibidem, s. 142.

31 Ibidem, s. 161.

W zbliżeniu Polski z ZSRR upatrywał możliwość zachowania przedrewolucyjnych osiągnięć wychowawczych.

„Czy i w czym zbliżenie Polski i nie tylko Polski z ZSRR jest możliwe i wskazane – pisał – nie wiem, ale aktualna jest współpraca na terenie studiów nad materiałem prac, które gromadzą myśl różnych faz Rosji sowieckiej. Papiery żółkną, rozczarowania i nadzieje bledną we wspomnieniach pierwszych wychowawców i młodzieży dzisiejszej”³².

Z kolei w liście z 1937 roku do swoich byłych podopiecznych, Edwina i Madzi Markuze, wymienił Rosję jako kraj, w którym w tym roku odbywała się wielka czystka, czyli masowe zsyłki do łagrów, procesy moskiewskie, przymusowa rusyfikacja Ukrainy, ludobójstwo przez wywołanie głodu. Zmarło wówczas 7 milionów osób.³³ W *Pamiętniku* lapidarnie i do końca niezrozumiale scharakteryzował Rosję, rządzoną przez Stalina, jako kraj, którego program polega na „mieszaniu i krzyżowaniu”, przez co można by rozumieć karne przemieszczanie całych narodowości, jak i ich masową eksterminację³⁴.

I na koniec spostrzeżenie piąte i ostatnie: szerokie zainteresowania Korczaka zachodnią myślą naukową i społeczną, jego ścisłe związki ze środowiskiem polskim i żydowskim nie przesłoniły znaczenia w jego życiu pierwiastka rosyjskiego. Miał też pełną świadomość negatywnego wpływu Rosji na losy ludzi w tej części Europy.

LITERATURA

- » Bybluk M., *Janusz Korczak o sytuacji w Płocku sprzed wieku*, „Gazeta Szkoły Wyższej im. P. Włodkowica” 2005, nr 22.
- » Bybluk M., *Janusz Korczak – zachytnyk dytynstwa. Istoryko-pedahohiczny narys*, „Widrodzennia”, 1994, nr 5-6.
- » Falkowska M., *Kalendarz życia, działalności i twórczości Janusza Korczaka*, Warszawa 1989.
- » *Informacyonnyj biulletień Rossijskogo obszczestwa Janusza Korczaka*, izd. I, Moskwa 1993.
- » *Informacyonnyj biulletień Rossijskogo obszczestwa Janusza Korczaka*, izd. II, Moskwa 1994.
- » Kondakow M., Szabajewa M., *Żyżń i pedagogiczeskije wzglady Janusza*

32 J. Korczak, *Dzieła*, t.14(1), s. 39-40.

33 J. Korczak, *Dzieła*, t.14(2), s. 212.

34 J. Korczak, *Pamiętnik i inne...*, op. cit., s. 120.

- Korczaka*, [w:] J. Korczak, *Izbrannyje piedadogiczeskije proizwiedienija*, Moskwa 1979.
- » Korczak J., *Do Biura Personalnego Rady Żydowskiej*, [w:] J. Korczak, *Pamiętnik i inne pisma z getta*, Warszawa 2012.
 - » Korczak J., *Dzieła*, t. VI, Warszawa 1996.
 - » Korczak J., *Dzieła*, t. 3(2). *Na mównicy. Publicystyka społeczna*, Warszawa 1999.
 - » Korczak J., *Kak lubit' riebionka*, Moskwa 1990.
 - » Korczak J., *Pamiętnik i inne pisma z getta*, Posłowie J. Leociak, Warszawa 2012.
 - » Korczak J., *Piedadogiczeskoje nasledije*, Moskwa 1990.
 - » Korczak J., *Pisma wybrane*, t. III, Warszawa 1978.
 - » Korczak J., *Pisma wybrane*, t. IV, Warszawa 1978.
 - » Korczak J., *Spowiedź motyla*, [w:] *Dzieła*, t. 6, Sława, Warszawa 1996.
 - » Korczak J., *Z wojny*, [w:] *Dzieła*, t. 14(1). *Pisma rozproszone, listy*, Warszawa 2008.
 - » Lewin A., *Korczak znany i nieznan*, Warszawa 1999.
 - » Mortkowicz-Olczakowa H., *Janusz Korczak*, Warszawa 1978.
 - » Olczak-Ronikier J., *Korczak. Próba biografii*, Warszawa 2011.
 - » Polak J. (red.), *Kalendarz Lekarski na rok 1894, cz. II*, Warszawa 1993.
 - » Sienkiewicz K., *K biografii Janusza Korczaka. Prodołženije wojennoj służby (Chronika)*, [w:] *Pamiętnik Korczaka, Sbornik statiej*, Moskwa 1992.
 - » Slastielin W. A. i in., *Piedadogika. Uczebnoje posobije*, Moskwa 2002.

STRESZCZENIE

W artykule przedstawiona jest sylwetka wybitnego polskiego pedagoga, działacza oświatowego i lekarza Janusza Korczaka w różnych okresach jego życia w zaborze rosyjskim (edukacja, praca w charakterze lekarza, w tym poza krajem w czasie wojny rosyjsko-japońskiej i I wojny światowej). Ponadto zaprezentowana jest bogata percepcja twórczości Korczaka w Rosji carskiej, w ZSRR, jego związki z kulturą rosyjską, a także stosunek do Rosji sowieckiej. Autor wskazuje na pozytywne i negatywne związki Korczaka z Rosją w kilku osobistych spostrzeżeniach.

Słowa kluczowe: biografia, pogranicze kultur, pedagog, Rosja, wychowanie.

JANUSZ KORCZAK AND RUSSIA

SUMMARY

In this paper a profile of Janusz Korczak as an outstanding Polish pedagogue, educator and medical doctor is presented. It refers to various periods of his life under Russian annexation (education, work as a physician, including period outside the country, during Russian-Japanese war and World War I). At the same time the text is concerned with a rich perception of Korczak's creativity in Zsarist Russia, then in Soviet Union, including his links with Russian culture and his attitude towards the soviet Russia. The author indicates some negative and positive aspects of Korczak's relations with Russia in a number of personal observations. (LW)

Key words: biography, border zone of cultures, pedagogue, Russia, up-bringing.